

БОНДАРЧУК В. В.,

кандидат юридичних наук,
заступник начальника центру
(Український науково-дослідний
інститут спеціальної техніки
та судових експертиз
Служби безпеки України)

ПАЛКОВСЬКИЙ Є. С.,

кандидат економічних наук,
заступник начальника відділу
(Український науково-дослідний
інститут спеціальної техніки
та судових експертиз
Служби безпеки України)

УДК 340.114

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.56>

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ДІЙ З ПРИХОВУВАННЯ БАНКРУТСТВА, ФІКТИВНОГО БАНКРУТСТВА ЧИ ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА

В умовах сьогодення зростає кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з доведенням до банкрутства суб'єктів господарської діяльності. Ця проблема має негативний вплив на економічну безпеку держави. Розслідування кримінальних правопорушень щодо доведення до банкрутства суб'єкта господарської діяльності характеризується значними труднощами, які зумовлені необхідністю використання спеціальних знань.

У статті проведено аналіз низки наукових праць та чинного законодавства, з метою визначення поняття «банкрутства» та шляхів його реалізації суб'єктами господарювання. Зазначено, що розкриття кримінальних правопорушень щодо доведення до банкрутства суб'єкта господарської діяльності є неможливим без використання спеціальних знань. Розглянуто поняття «судово-економічної експертизи» як форми використання спеціальних знань, необхідних для вирішення питань в галузі економіки та виокремлено завдання, які ставляться перед судово-економічною експертизою.

Зазначено, що при проведенні судово-економічних експертиз доведення до банкрутства експерти-економісти використовують «Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» та «Методику проведення судово-економічних експертиз з питань банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства підприємств», зареєстровану в Реєстрі методик проведення судових експертиз.

Аналізуючи методологію проведення судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, було визначено показники, за якими характеризується рівень забезпечення зобов'язань кредиторів за аналізований період, дії, направлені на порушення фінансово-господарської системи підприємства, перелік документів, які надаються експерту-економісту для вирішення постав-

лених питань та методи економічного аналізу, які використовуються експертами-економістами в процесі дослідження.

Ключові слова: банкрутство, доведення до банкрутства, судово-економічна експертиза, експерт-економіст, методологія проведення судових експертиз.

Bondarchuk V. V., Palkovskyi Ye. S. Methodology for conduct of forensic and economic examination on the issues of detecting signs of concealment of bankruptcy, fictitious bankruptcy or file bankruptcy

In today's conditions, the number of criminal offenses related to the bankruptcy of business entities is increasing. This problem has a negative impact on the economic security of the state. The investigation of criminal offenses related to the bankruptcy of an economic entity is characterized by significant difficulties, which are caused by the need to use special knowledge.

The article analyzes a number of scientific works and current legislation in order to define the concept of «bankruptcy» and ways of its implementation by business entities. It is noted that the disclosure of criminal offenses related to the bankruptcy of an economic entity is impossible without the use of special knowledge. The concept of «forensic economic expertise» is considered as a form of using special knowledge necessary to solve issues in the field of economics, and the tasks facing forensic economic expertise are highlighted.

It is noted that when conducting forensic economic examinations leading to bankruptcy, economist experts use «Methodological recommendations for identifying signs of enterprise insolvency and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or leading to bankruptcy» and «Methodology for conducting forensic economic examinations on bankruptcy issues, fictitious bankruptcy and bankruptcy of enterprises», registered in the Register of methods of conducting forensic examinations.

Analyzing the methodology of conducting a forensic economic examination on the issues of identifying signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or leading to bankruptcy, indicators were determined that characterize the level of securing creditors' obligations for the analyzed period, actions aimed at disrupting the financial and economic system of the enterprise, a list of documents that are provided to an expert economist to resolve the issues and methods of economic analysis used by expert economists in the research process.

Key words: bankruptcy, bringing to bankruptcy, forensic economic expertise, expert economist, methodology of conducting forensic expertise.

Постановка проблеми. Сучасні реалії нашого життя передбачають, що банкрутство є цілком природним процесом у системі національної економіки. Проте останнім часом в Україні банкрутство являється окремим самостійним видом бізнесу, що базується на протиправному використанні даного інституту з корисливою метою. Саме тому актуальним питанням сьогодення є питання про навмисність та фіктивність банкрутства, а також про неправомірні дії керівників або власників підприємств при доведенні до банкрутства.

На сучасному етапі розвитку держави можна спостерігати тенденції, пов'язані із зростанням кількості кримінальних правопорушень, які мають економічний характер. Виходячи з аналізу судової практики, варто зазначити, що їх розкриття є неможливим без застосування спеціальних знань. Оскільки, проведення судово-економічної експертизи можна вважати одним із важливих елементів економіки будь-якої держави. Адже без неї неможливе нормальне функціонування не тільки судової системи, але й застосування відповідних статей кримінального законодавства, що регулює економічну діяльність суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розслідування кримінальних правопорушень у сфері банкрутства досліджували такі вчені, як П. Андрушко, І. Бенедисюк, Б. Грек, Н. Гуторова, Є. Васілін, О. Дудоров, О. Звірко, А. Клочко, В. Кирилко, І. Клепицький, Б. Колб, М. Коржанський, О. Круглова, Н. Лопашенко, В. Лук'янов, Н. Ляпунова, І. Михалєв, М. Мельник, Р. Мовчан, О. Перепелиця, А. Ришелюк, В. Сташис, Є. Стрельцов, М. Талан, В. Тацій, М. Хавронюк. Проте питання проведення судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства потребує детального вивчення у сучасній літературі.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є дослідження методології проведення судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Ринкова економіка передбачає відсутність обмеження в розмірах отриманого прибутку, проте підвищує ймовірність фінансових ризиків, що за певних обставин може призвести до різкого погіршення фінансового стану суб'єкта господарювання, падіння його платоспроможності, а в деяких випадках, до реального банкрутства.

Подібна ситуація виникає під впливом як об'єктивних чинників, так і суб'єктивних, останні з яких пов'язані з навмисними діями службових осіб суб'єкта господарювання, які за правовим визначенням ідентифікуються як економічні правопорушення.

Однією з особливостей таких кримінальних правопорушень є те, що вчиняються вони із використанням заплутаних схем, складних комбінацій та супроводжуються приховуванням даних в документах бухгалтерського обліку. Як правило, такі умисні дії (бездіяльність) службових або сторонніх осіб, які мають вплив на діяльність суб'єкта господарювання, створюють умови для навмисного банкрутства з метою його подальшої приватизації за безцінь. Особливістю розслідування даних кримінальних правопорушень є те, що значна частина з них може бути доказаною лише з використанням комплексу науково-обґрунтованих ефективних методів перевірки і дослідження, вагоме місце серед яких посідають спеціальні знання в галузі судової економічної експертизи.

Для проведення досліджень судово-економічна експертиза повинна мати в своєму розпорядженні розроблену ефективну методику, використання якої сприятиме нормативному і документальному обґрунтуванню ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

На думку Сковорцова М.М., банкрутство означає фінансову неспроможність підприємства, що виявляється в перевищенні витрат на виробництво продукції над виторгом від її реалізації [1, с. 158].

За Шморгуном Н.П. банкрутство (фінансовий крах) – це документально підтверджена нездатність суб'єкта господарювання платити за своїми зобов'язаннями і фінансувати основну поточну діяльність у зв'язку з відсутністю коштів. Такий стан підприємства, на думку автора, свідчить про погіршення всіх показників, що визначають його фінансову стійкість [2, с. 328].

Базілінська О.Я. визначає банкрутство як неспроможність підприємства платити за своїми борговими зобов'язаннями та виконувати зобов'язання перед бюджетом [3, с. 200].

Водночас у сучасних західних країнах банкрутство зазвичай розглядається як винне вчинення боржником кримінально караного діяння, що завдає шкоди кредиторам, тобто банкрутство тлумачиться як кримінально-правовий аспект більш широкого поняття неплатоспроможності. Інакше кажучи, банкрутство – це кримінально-правова сторона неплатоспроможності [4, с. 594].

Слід зазначити, що Кодексом України з процедур банкрутства [5], який набрав чинності 21 квітня 2019 року визначається банкрутство як «визнану господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури».

Статтею 219 Кримінального кодексу України [6] уточнюється поняття «доведення до банкрутства» як «умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредиту».

Окрім цього, згідно з п. 2 ст. 215 Господарського кодексу України [7] фіктивним банкрутством визнається завідомо неправдива заява суб'єкта підприємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою. Установивши факт фіктивного банкрутства, тобто фактичну платоспроможність боржника, суд відмовляє йому у задоволенні заяви про визнання банкрутом і застосовує санкції, передбачені законом.

Відповідно до статті 3 наказу Міністерства економіки України [8] фіктивним може бути визнано банкрутство в разі, якщо підприємство-боржник не задовольнило вимоги кредиторів і зобов'язання перед бюджетом у повному обсязі на момент його звернення до господарського суду із заявою про визнання своєї неплатоспроможності.

Разом з тим, проблемною процедурою є економічне обґрунтування ознак доведення до банкрутства, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між відповідними діями (бездіяльністю) і фактичним банкрутством, оскільки для вчинення протиправних дій використовуються легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності тощо). Розв'язання цієї проблеми потребує ґрунтовних, досконалих спеціальних знань в галузі економіки, які забезпечують отримання надійних доказів, особливо, коли такі знання використовуються у формі судово-економічної експертизи.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про судову експертизу» судово-економічна експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [9].

Зокрема судово-економічна експертиза, на думку Євдокіменка С., є процесуальною дією, що полягає у вивченні експертом-економістом матеріалів провадження або справи в межах його спеціальних знань на завдання слідчого, прокурора або суду, з метою встановлення фактичних обставин правопорушення й надання експертного висновку. Науковець відзначає, що чинне законодавство не встановлює вимоги проведення судово-економічних експертиз у кримінальному судочинстві лише державними установами й залишає вибір експерта-економіста на розсуд особи, яка призначає експертизу [10, с. 42].

Схоже визначення судово-економічної експертизи наводить Амеліна А. – це дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, що в межах чинного законодавства здійснює особа, яка має спеціальні знання в галузі бухгалтерського обліку, з метою подання висновку стосовно кола питань, поставлених органами досудового розслідування чи суду. Відповідно, завданнями судово-економічної експертизи авторка виокремлює:

- визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду й місця їх утворення;
- визначення документальної обґрунтованості оформлення операцій з отримання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей;
- визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій із нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;
- встановлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку доходів і витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток [11, с. 132-135].

Отже, судово-економічна експертиза, як форма реалізації спеціальних знань, має важливе значення для виявлення обставин доведення до банкрутства, вже встановлених кримінальним провадженням, виявлення нових обставин, а також для прийняття обґрунтованих рішень в ході судового розгляду справи.

Наразі експерти-економісти при проведенні судово-економічних експертиз доведення до банкрутства використовують «Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» [8], а також «Методику проведення судово-економічних експертиз з питань банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства підприємств», зареєстровану в Реєстрі методик проведення судових експертиз (реєстраційний код 11.2.47) [12].

Відповідно до класифікації експертних методик вона відноситься до виду окремих методик, які вирішують типові завдання (підзавдання) виду, підвиду експертизи, в даному випадку – експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій.

Згідно даної методики перевіряється рівень забезпечення зобов'язань кредиторів за аналізований період, який характеризується наступними показниками:

- забезпечення зобов'язань боржника всіма його активами (відношення суми активів боржника до суми його зобов'язань);
- забезпечення зобов'язань боржника його оборотними активами (відношення оборотних активів до суми зобов'язань боржника);
- розмір чистих активів (різниця між сумою активів підприємства та сумою його зобов'язань).

Якщо при розрахунку даних показників за досліджуваний період їх значення погіршилися, встановлюються причини, що викликали ці негативні зміни. Для цього експертом аналізуються договори, які були укладені підприємством із контрагентами на предмет відповідності зазначених у них цін загальноринковому їх рівню, а також вигідності умов виконання договорів для підприємства, тобто відповідності ринковій кон'юктурі, яка характеризується показниками ціни, обсягу реалізації і якості продукції, конкуренції та іншими.

Навмисне доведення суб'єкта підприємництва до банкрутства може переслідувати різноманітні цілі:

- приховування розкрадання бюджетних коштів та фінансових шахрайств;
- уникнення оподаткування;
- невиконання боргових зобов'язань перед кредиторами;
- усунення конкурента або захоплення контролю над підприємством чи його активами.

Класичним прикладом є доведення до банкрутства державного підприємства із наступною «дешевою» його приватизацією.

Проте, найчастіше суб'єкти господарювання доводяться до банкрутства за схемою, за якої на підприємстві-боржнику акумулюються всі пасиви, що збільшує його неплатоспроможність та одночасно, ще до початку процедури банкрутства, виводяться його активи (ліквідна їх частина) на новостворене підприємство.

У будь-якому випадку економічне правопорушення залишає свій слід у бухгалтерській документації (первинні документи, зведені регістри, фінансова звітність), укладених угодах та інших документах.

У випадку навмисного банкрутства суб'єкта підприємництва показники його фінансово-господарської діяльності характеризуються значним відхиленням від середніх значень, які сформувалися в економічному середовищі функціонування даних суб'єктів і тенденцій розвитку економіки.

Слід зазначити, що вказане явище супроводжується різноманітними діями, які направлені на порушення фінансово-господарської системи підприємства – дії організаційного характеру:

- зміна складу керівників;
- засновників підприємства;
- недотримання встановленої законом черговості при прийнятті рішень (складання і надання підроблених документів, фальсифікація рішення ради директорів, не проведення зібрання акціонерів, призначення керівниками підставних осіб);

- дії, які виявляються внаслідок укладання завідомо не вигідних для підприємства договорів: продаж майна (товарів, послуг та інших цінностей) підприємства за цінами, що є нижчими від ринкових;
- укладання кредитних договорів, договорів позики (отримання кредиту на основі надання кредитній установі завідомо неправдивої інформації);
- видача безвідсоткових кредитів на невизначений термін або особі, яка не в змозі повернути кредит;
- укладання кредитних договорів із підвищеною відсотковою ставкою;
- надання гарантій або майна під заставу для забезпечення виконання зобов'язань фінансово не платоспроможного контрагента;
- укладання договорів оренди основних засобів, без яких діяльність підприємства є неможливою.

Крім цього, характерними ознаками вказаного економічного явища можуть також бути:

- передавання майна до статутного капіталу дочірніх підприємств;
- перерахування грошових коштів за продану продукцію, виконані роботи чи надані послуги на рахунки підставних осіб;
- невнесення до балансу доходів або приховування виручки, приховування банківських вкладів;
- необґрунтоване зменшення або збільшення штату підприємства; невиконання зобов'язань по сплаті обов'язкових платежів та ін.

За наявності вказаних ознак підвищується ймовірність того, що підприємство-боржник буде не спроможне виконати свої зобов'язання перед кредиторами у зв'язку із погіршенням платоспроможності.

При проведенні експертного дослідження у кримінальному провадженні експерт-економіст повинен дослідити питання стосовно виявлення ознак доведення до банкрутства суб'єкта господарювання за визначений період. Цей процес є складним, оскільки дане економічне порушення має замаскований характер і вимагає застосування комплексу методів, прийомів дослідження економічної діяльності суб'єкта господарювання. Для проведення дослідження експерту-економісту надаються наступні документи:

- баланс (звіт про фінансовий стан) (форма № 1, для суб'єктів малого підприємництва – форма № 1-м);
- звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) (форма № 2, для суб'єктів малого підприємництва форма № 2-м);
- звіт про рух грошових коштів (форма № 3);
- звіт про власний капітал (форма № 4);
- примітки до річної фінансової звітності;
- інформація з інших форм звітності в залежності від організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, виду та сфери діяльності, тощо.
- виписки про рух коштів по банківському рахунку;
- акт звірки взаєморозрахунків із контрагентами;
- установчі документи;
- договори та документи, на підставі яких проводилось відчуження або придбання майна боржника, збільшення або зменшення кредиторської заборгованості, зміни в структурі активів та інші документи.

При цьому в процесі дослідження експерт-економіст використовує низку методів економічного аналізу, які становлять методологічну базу дослідження і котрі дозволяють виявити неузгодженість у фінансово-господарській діяльності підприємства, що відображається в бухгалтерській документації. Такими методами економічного аналізу є:

- горизонтальний аналіз;
- вертикальний аналіз;
- трендовий аналіз;

- аналіз відносних показників;
- порівняльний аналіз [12].

Разом з тим, у разі виконання експертного дослідження виникає необхідність вносити зміни до типової методики, пристосовуючи її до конкретного експертного завдання, використовується окрема (конкретна) методика, яка є результатом творчого підходу експерта-економіста. Така методика являє собою план, схему проведення конкретного експертного дослідження, рішення конкретного експертного завдання і складається експертом при проведенні кожної окремої експертизи.

Підсумовуючи вищевикладене, проведення судових економічних експертиз із врахуванням ускладнення економічних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, а відтак і різноманітних способів, схем здійснення латентних економічних порушень щодо навмисного доведення суб'єкта господарювання до банкрутства, потребує і відповідного вдосконалення методичних прийомів дослідження за даного виду експертиз.

Список використаних джерел:

1. Подольська В.О. Фінансовий аналіз: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 158 с.
2. Шморгун Н.П. Фінансовий аналіз: навч. посіб. К.: ЦНЛ, 2006. 328 с.
3. Базилінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2009. 200 с.
4. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія. К. : Юридична практика, 2003. 924 с.
5. Кодекс України з процедур банкрутства. Редакція від 12.01.2022 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 17.07.2022).
6. Кримінальний кодекс України. Редакція від 30.06.2022 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.07.2022).
7. Господарський кодекс України. Редакція від 27.05.2022 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 17.07.2022).
8. Наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text> (дата звернення: 17.07.2022).
9. Закон України «Про судову експертизу». Редакція від 01.01.2022 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 17.07.2022).
10. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х., 2017. 42 с.
11. Амеліна А. С. Поняття, сутність та процесуальний порядок підготовки та призначення судово-економічної експертизи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 3. Т. 2. С. 132–135.
12. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <http://www.rmpse.minjust.gov.ua/page/16> (дата звернення: 17.07.2022).

